

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I
REHABILITACIJU**

U SUSRET INKLUIZIJI – DILEME U TEORIJI I PRAKSI

*Priredio
Dobrivoje Radovanović*

Beograd, 2008.

**EDICIJA:
radovi i monografije**

„U SUSRET INKLUIZIJI – DILEME U TEORIJI I PRAKSI“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Dragan Rapaić,
Prof. dr Nenad Glumbić, Prof. dr Sanja Đoković, Doc. dr Vesna Vučinić,
Prof. dr Mile Vuković, Prof. dr Svetlana Slavnić*

Recenzenti
*Prof. dr Stane Košir
Doc. dr sci. Senka Sardelić*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
350

ISBN 978-86-80113-71-5

***Objavljanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije***

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

SPECIFIČNOST ODGOVARANJA NA PITANJA I POSTAVLJANJE PITANJA KOD GLUVE I NAGLUVE DECE U GOVORNOM, PISANOM I ZNAKOVNOM IZRAZU

Nadežda D. Dimić, Ljubica Isaković

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Komunikacija je dinamičan proces u kome se informacije prenose putem simbola. Ona je kod dece oštećenog sluha umnogome otežana. Ograničenost u sticanju iskustva putem verbalnih poruka dovela je do toga da gluva deca razvijaju druge forme komunikacije. Dominantnu, verbalnu - usmenu i pisano komunikaciju, umnogome zamjenjuje neverbalna.

Postavljanje pitanja, kao i odgovaranje na njih, nezaobilazni su u svakodnevnoj komunikaciji ove dece. Aktivna govorna, pisana ili znakovna komunikacija osnovni je preduslov uspešne socijalizacije gluve i nagluve dece.

Cilj istraživanja bio je da se ispita uspešnost pri odgovaranju na pitanja, kao i postavljanje pitanja na zadate odgovore kod učenika oštećenog sluha u okviru govornog, pisanoj i znakovnom obliku izražavanja.

U istraživanju je primjenjen jedan segment iz Jezičkog korpusa za procenu leksičko-stilskih specifičnosti (Dimić, Isaković, 2004). Deo korpusa koji je korišćen sastojao se iz zahteva da učenici odgovore na postavljena pitanja, kao i da pravilno postave pitanja na unapred zadate odgovore, u okviru tri oblika izražavanja.

Istraživanje je obavljeno na uzorku od 40 gluvih i nagluvih učenika oba pola uzrasta od petog do osmog razreda (po deset iz svakog razreda).

Gluvi i nagluvi učenici najbolje rezultate ostvaruju u okviru znakovnog izraza, zatim sledi govorni, dok se najslabija postignuća uočavaju u okviru pisanoj. Bolji rezultati, u okviru sva tri oblika izražavanja, ostvareni su pri odgovaranju na pitanja. Takođe, uočava se da uzrast učenika korelira jedino sa postignućima ostvarenim u okviru znakovnog jezika i to pri postavljanju pitanja.

Ključne reči: gluva i nagluva deca, govorni, pisani i znakovni jezik, pitanja i odgovori

UVOD

Komunikacija predstavlja dinamičan proces u kome se informacije prenose putem simbola.

Verbalna komunikacija, koja zavisi od mnoštva faktora (poznavanja jezika, rečnika, gramatike, strukture rečenice) predstavlja za gluve osobe veliku teškoću. Usled toga nastaje komunikativna barijera koja uslovljava frustracije i lično nezadovoljstvo. Sve to dovodi do izolacije osoba oštećenog sluha i remeti odnose sa sredinom koja čuje.

Upravo ta ograničenost u sticanju iskustva putem verbalnih poruka dovele je do toga da gluva deca razvijaju druge forme komunikacije. Dominantnu (verbalnu - usmenu i pisano komunikaciju) zamenjuje neverbalna.

Neverbalna komunikacija obuhvata, pre svega znakovni jezik, kao i upotrebu prstne azbuke (daktilologije), zatim mimike i čitanja govora sa usana.

GOVORNI I PISANI OBLICI IZRAŽAVANJA

Jezik se kao apstraktan simbolički sistem konkretno realizuje govorenjem, pismom i gestom. Dva medijuma (pismo i govor) predstavljaju relativno autonomne komunikacione sisteme, koji imaju dosta zajedničkog, ali se ponegde i znatno razilaze. Kada ih upoređujemo uočavamo razlike u strukturi, funkciji i upotrebi. Te razlike nastaju kao proizvod različitih komunikacionih situacija.

Koje su razlike između pisma i govora?

1. Trajnost pisma omogućava ponovljeno čitanje i detaljnu analizu. Ono zahteva brižljivu organizaciju, sažetije i kompleksno strukturisano izražavanje.

Nasuprot tome, spontanost i brzina govora smanjuju izglede za sve-sno prethodno planiranje i omogućavaju labave konstrukcije, ponavljanje, fraze, preformulisanje, kao i korišćenje intonacije i pauza.

2. Učesnici u pisanoj komunikaciji obično ne vide jedan drugog i ne mogu se osloniti na kontekst koji bi im pomogao u objašnjavanju onoga što su hteli da kažu. Usled toga se u pisanju izbegava upotreba reči čije značenje zavisi od situacije (deiktički izrazi: ovaj, tamo...).

To u govoru nije slučaj. Usled odsustva povratne sprege, koja u govornim interakcijama postoji, neophodno je voditi računa o tome da se uticaj nejasnoća i dvosmislenosti svede na najmanju meru.

3. Pisani jezik poseduje interpunkciju, veliko slovo, prostornu organizaciju, boju i druge grafičke efekte.

Gовор poseduje malo odgovarajućih karakteristika (izuzev nekih prozodijskih osobina): upitnik se izražava rastućom intonacijom, uzvičnik glasnoćom, zgrade mogu da uspore tempo, snize glasnoću i visinu tona.

4. Postoje i gramatičke i leksičke razlike. Neke konstrukcije postoje samo u pisanju, a neke reči govornog vokabulara se nikada ili obično ne pišu.

5. Pisani jezik je formalniji i ima više izgleda da ostane standard koji društvo ceni. On ima poseban status koji potiče od njegove trajnosti.

6. Pisani govor nije obično prevođenje usmenog govora u pismene znake, niti je ovladavanje tehnikom pisanja. Da bi se razvio pisani govor mora postojati visok stepen apstrahovanja. To je govor bez intonacijske, ekspresivne, zvučne komponente. Govor u misli, u predstavi.

Usmeni, monološki i dijaloški, govor osim sredstvima jezičkih kodova raspolaže i nizom dopunskih izražajnih sredstava ili "markera". Njima pripadaju prozodijski markeri: intonacija, isticanje pojedinih delova teksta pomoću glasa, korišćenje sistema pauza itd., kao i nejezička sredstva, mimika i izražajni gestovi.

Pisani govor je za decu oštećenog sluha značajan aspekt komunikacije. Njihov govorni jezik je izuzetno ograničen, često nerazumljiv i važno je decu sposobiti da koriste pisani govor u raznim životnim sredinama. Na taj način bogate svoj rečnik, stiču nova znanja i razvijaju sposobnost da putem pisane reči komuniciraju sa sredinom. U početnim fazama razvoja pisanog govora, značajna je veza između govornog jezika i procesa pisanja, pa zato zahteve pisanog govora treba prilagoditi mogućnostima i sposobnostima dece.

ZNAKOVNI JEZIK

Proučavanje znakovnog jezika, kao trećeg načina jezičke komunikacije, sve više dobija na značaju. Znamo da je bilo rasprostranjeno shvatanje da znakovni jezik i nije pravi jezik i da takav ne zaslužuje sistematsko proučavanje.

Da li gluvu decu treba učiti znakovnom jeziku ili ne, je pitanje koje je u prošlosti često bilo predmet rasprava. Mislio se da je on podstiče izolovanost i različitost i da ga treba izbegavati. Danas znamo da znakovni jezik ima složenu strukturu koja se može porediti sa strukturom govornog i pisanog jezika. On nije hendikep, već prirodno sredstvo izražavanja koje gluvoj deci omogućava kognitivna, kreativna i komunikativna iskustva.

U različitim delovima sveta koriste se različiti znakovni jezici, koji međusobno nisu razumljivi. Takođe se koriste različita pravila za građenje znakova i za izgradnju rečenice.

Mnoga istraživanja pokazuju da je rana dvojezičnost dece oštećenog sluha od velike važnosti za njihov razvoj. Novija istraživanja (Most, 2002, 2003) pokazuju da deca koja komuniciraju putem znakovnog jezika pokazuju više varijacija i fleksibilnosti u svom ponašanju, nego što čine u komunikaciji putem govora. Neophodno je podjednako razvijati

jezičku komunikaciju putem znakovnog i govornog jezika i ističe se potreba da deca treba da komuniciraju na oba jezika.

Rano usvajanje znakovnog jezika neophodno je za normalan, tj. uređan kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj, kao i opšti obrazovni uspeh gluvgog deteta. Gluva deca koja koriste znakovni jezik imaju više samopouzdanja, nezavisnija su od drugih, sa adekvatnijim reakcijama u različitim životnim situacijama i pokazuju manje frustracija vezanih za odnos sa populacijom ljudi koja čuje.

Koristiti znakovni jezik znači koristiti se rukama, ali na svestran "verbalan" način, radi izražavanja istog opsega značenja koji se postiže govorom.

Problemi ograničenog primanja poruka i ograničene komunikacije gotovo da se, usvajanjem znakovnog jezika, prevazilaze.

Poslednjih desetak godina dvadesetog veka, kao i danas, bilingvalna metoda je jedna od najzastupljenijih metoda koja se koristi u radu na razvoju jezika kod gluve i nagluve dece. Ona u sebi sadrži: znakovni (gestovni) jezik sredine uz upotrebu mimike i daktilologije, govorni jezik sredine (kao sekundarni jezik gluvihi), čitanje govora sa usana, čitanje i pisanje, kao i upotrebu slušnih amplifikatora.

ODGOVARANJE NA PITANJA I POSTAVLJANJE PITANJA

Pitanjima se učenici podstiču na misaonu i govornu aktivnost. Sa jezičkog stanovišta pitanje mora biti potpuno jasno, razumljivo, ne sme da sadrži nepoznate reči, niti da bude neodređeno i dvosmisleno. Treba izbegavati obimna pitanja, kao i sugestivna pitanja (na koja se odgovara jednom rečju-da ili ne), jer je tada teško proceniti da li je učenik razumeo ono što ga pitamo. Treba insistirati na svim oblicima pitanja: pitanjima sa različitim upitnim rečima, bez upitnih reči, sa rečom *da li*, sa veznikom *a...*

Pitanja ne treba postavljati uvek na isti način, već se treba truditi da ona budu raznovrsna i različita.

Neophodno je učenike svakodnevno dovoditi u situaciju da razumeju sva pitanja koja nastavnik postavlja, kao i da pitanja naučena na času upotrebe u konkretnoj situaciji i van učionice. Veliku teškoću u radu na razvoju jezika predstavlja obučavanje učenika da sami formulišu i postavljaju pitanja. Zbog toga bi paralelno sa odgovaranjem na pitanja, posebnu pažnju trebalo posvetiti oslobađanju učenika da i oni pitaju nastavnika, jedan drugog i time preuzmu aktivnu ulogu u komunikaciji. Time se podstiče njihova samostalnost i olakšava snalaženje u svakodnevnim životnim situacijama.

MATERIJAL I METOD

Cilj istraživanja bio je da se ispita uspešnost pri odgovaranju na pitanja, kao i postavljanje pitanja na zadate odgovore kod učenika oštećenog sluha u okviru govornog, pisanog i znakovnog oblika izražavanja.

UZORAK

Istraživanje je obavljeno na uzorku od 40 gluvih i nagluvih učenika oba pola. Obavljeno je u dve škole u Beogradu, "Stefan Dečanski" i "Radivoj Popović", koje pohađaju učenici oštećenog sluha. U odnosu na uzrast bilo je po deset učenika iz svakog razreda (od petog do osmog).

METODOLOGIJA OBRADE PODATAKA

U istraživanju je primjenjen jedan segment iz Jezičkog korpusa za procenu leksičko-stilske specifičnosti (Domić, Isaković, 2004). Deo korpusa koji je korišćen sastojao se iz zahteva da učenici odgovore na postavljena pitanja, kao i da pravilno postave pitanja na unapred zadate odgovore, u okviru analognih oblika izražavanja (govornog, pisanog i znakovnog).

Sva uputstva data su i putem znakovnog jezika.

Dobijene podatke obradili smo adekvatnim statističkim metodama i postupcima. Koristili smo deskriptivnu statistiku (AS, SD, min. i max.), mere povezanosti među varijablama (Pirsonov koeficijent korelacijske), parametrijske i neparametrijske postupke provere značajnosti razlika (t-test za zavisne uzorke, Mann-Whitney U).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Tabela 1. Uspeh učenika u okviru pisanog, govornog i znakovnog oblika izražavanja

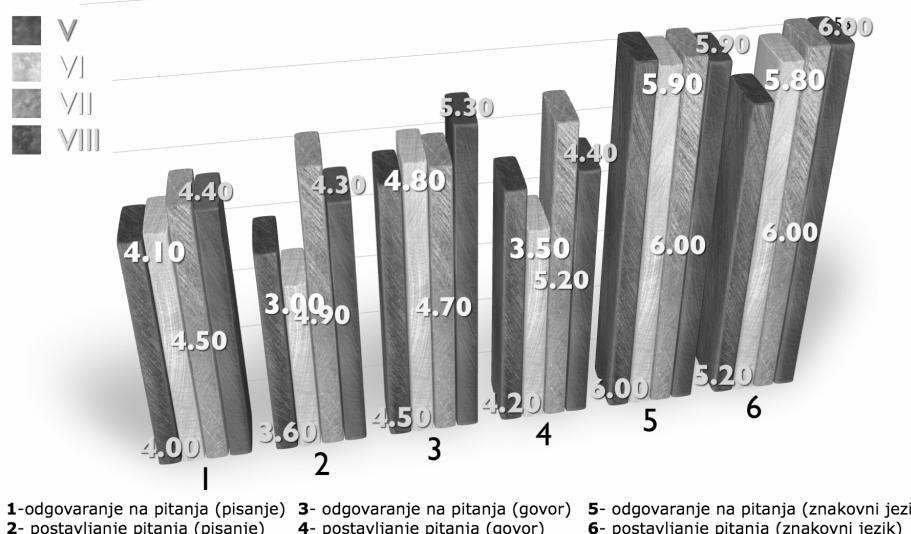
	skor	N	min	max	M	SD
Pisani oblik izražavanja	odgovaranje na pitanja	40	1	6	4.25	1.256
	postavljanje pitanja	40	0	6	3.95	1.753
Govorni oblik izražavanja	odgovaranje na pitanja	40	1	6	4.83	1.259
	postavljanje pitanja	40	0	6	4.33	1.730
Znakovni jezik	odgovaranje na pitanja	40	5	6	5.95	.221
	postavljanje pitanja	40	2	6	5.75	.927

U tabeli 1 prikazan je uspeh učenika pri odgovaranju na pitanja i postavljanju pitanja u okviru tri analogna oblika izražavanja.

Najbolji rezultati ostvareni su u okviru znakovnog oblika izražavanja, zatim sledi govorni oblik izražavanja, dok su nešto slabije rezultate učenici ostvarili u okviru pisanih oblika izražavanja. Takođe, uočavaju se niže vrednosti standardnih devijacija u okviru znakovnog jezika, što ukazuje na manje individualne razlike između učenika u okviru ovog oblika izražavanja.

U okviru sva tri ispitivana oblika izražavanja bolji rezultati ostvareni su pri odgovaranju na pitanja.

Grafikon 1. Uspeh učenika različitih razreda u okviru tri analogna oblika izražavanja

U grafikonu 1 prikazani su rezultati učenika pri odgovaranju na pitanja i pri postavljanju pitanja u okviru tri analogna oblika izražavanja u zavisnosti od uzrasta.

U okviru pisanih i govornih oblika izražavanja bolje rezultate pokazuju učenici VII i VIII razreda, dok učenici V ostvaruju slabija postignuća. Uočava se pad uspešnosti na uzrastu VI razreda i to pri postavljanju pitanja.

Porast uspešnosti (kod učenika svih razreda) uočava se u okviru znakovnog oblika izražavanja. Vidimo da se rezultati učenika V, VI, VII i VIII razreda gotovo izjednačavaju (izuzev kod učenika V razreda koji ostvaruju nešto slabije rezultate pri postavljanju pitanja).

Tabela 2. Značajnost razlika između rezultata učenika različitih razreda u okviru postavljanja i odgovaranja na pitanja

	odgovaranje na pitanja (pisani)	postavljanje pitanja (pisani)	odgovaranje na pitanja (govorni)	postavljanje pitanja (govorni)	odgovaranje na pitanja (znakovni)	postavljanje pitanja (znakovni)
Mann-Whitney U	39.500	17.000	47.000	20.500	45.000	45.000
Z	-.823	-2.557	-.237	-2.347	-1.000	-1.000
Asymp. Sig. (2-tailed)	.410	.011	.813	.019	.317	.317

U tabeli 2 data je značajnost razlika u postignutim rezultatima između učenika različitih razreda ispitana neparametrijskim Mann-Whitney testom. Rezultati pokazuju da je razlika statistički značajna samo u dva skora između učenika VI i VII razreda u okviru pisanih i govornih oblika izražavanja pri postavljanju pitanja na zadate odgovore.

Tabela 3. Statističke značajnosti pri odgovaranju na pitanja i postavljanju pitanja (ceo uzorak)

	M	sd	t	df	sig.
odgovaranje na pitanja (pisani)	4.25	1.256	-3.286	39	.002
odgovaranje na pitanja (govorni)	4.83	1.259			
odgovaranje na pitanja (pisani)	4.25	1.256	-8.786	39	.000
odgovaranje na pitanja (znakovni)	5.95	.221			
odgovaranje na pitanja (govorni)	4.83	1.259	-5.538	39	.000

postavljanje pitanja (pisani)	3.95	1.753	-2.564	39	.014
postavljanje pitanja (govorni)	4.33	1.730			
postavljanje pitanja (pisani)	3.95	1.753	-8.242	39	.000
postavljanje pitanja (znakovni)	5.75	.927			
postavljanje pitanja (govorni)	4.33	1.730	-6.301	39	.000
postavljanje pitanja (znakovni)	5.75	.927			

U tabeli 3 prikazane su statističke značajnosti razlika u postignutim rezultatima kod ispitivanih analognih oblika izražavanja utvrđeni t-testom za zavisne uzorke (ukupan uzorak)

Statističke značajnosti uočavaju se u poređenju postignuća u okviru pisanog, govornog i znakovnog oblika izražavanja i pri odgovaranju na pitanja i pri postavljanju pitanja. Najbolji je znakovni oblik izražavanja, zatim govorni, dok su najslabija postignuća u okviru pisanog oblika izražavanja.

Tabela 4. Korelacije između uzrasta i uspeha u okviru analognih oblika izražavanja (Pirsonov koeficijent za ceo uzorak)

odgovaranje na pitanja (pisanje)	postavljanje pitanja (pisanje)	odgovaranje na pitanja (govor)	postavljanje pitanja (govor)	odgovaranje na pitanja (znakovni j.)	postavljanje pitanja (znakovni j.)		
.144	.258	.207	.151	-.103	.318	r	broj godina školovanja
.374	.108	.200	.354	.529	.046	sig.	
				.448	.540	r	odgovaranje na pitanja (pisanje)
				.004	.000	.005	
				.565	.192	.623	postavljanje pitanja (pisanje)
				.000	.235	.000	
				.510	-.032	.533	odgovaranje na pitanja (govor)
				.001	.843	.000	
				.245	.564	r	postavljanje pitanja (govor)
				.128	.000	sig.	
					-.063	r	odgovaranje na pitanja (znakovni j.)
					.701	sig.	

U tabeli 4 date su korelacije broja godina školovanja (uzrasta) i uspeha učenika pri odgovaranju na pitanja i postavljanju pitanja u okviru tri oblika izražavanja.

Broj godina školovanja korelira jedino sa rezultatima učenika u okviru znakovnog oblika izražavanja (postavljanje pitanja), dok korelacije u okviru pisanog i govornog oblika izražavanja nisu statistički značajne.

ZAKLJUČCI

1. Gluvi i nagluvi učenici najbolje rezultate ostvaruju u okviru znakovnog oblika izražavanja, zatim sledi govorni, dok se najslabija postignuća uočavaju u okviru pisanog oblika izražavanja. Znakovni jezik je

prirodni izraz gluve dece koji ona koriste u svojoj međusobnoj komunikaciji.

2. U okviru ispitivanih analognih oblika izražavanja bolji rezultati ostvareni su pri odgovaranju na pitanja, nego pri postavljanju pitanja. Postavljanje pitanja za učenike oštećenog sluha predstavlja veliku teškoću i apstrakciju. Ovakvi rezultati ukazuju na to da je formulaciji i iskazivanju pitanja potrebno posvetiti veću pažnju.

3. Pisani i govorni izraz (na oba postavljena zahteva) karakterišu agramatizmi, izostavljanje znakova interpunkcije (posebno upitnika), kao i dominantna upotreba imenica (koje se upotrebljavaju za iskazivanje radnje). Takođe se, pri postavljanju pitanja, uočava slabija upotreba upitnih reči (kada, gde, koji, kakav...) koje se u najvećem broju slučajeva zamenjuju rečom *da li*.

4. Veće razlike u ostvarenim rezultatima između učenika različitog uzrasta uočavaju se u okviru pisanih i usmenih oblika izražavanja (i pri postavljanju pitanja i pri odgovaranju na pitanja). U okviru znakovnog jezika uspeh učenika različitih razreda, na oba postavljena zahteva, se gotovo izjednačava.

5. Uzrast učenika (tj. broj godina školovanja) korelira sa jedino sa postignućima učenika u okviru znakovnog oblika izražavanja (postavljanje pitanja), dok korelacije u okviru pisanih i govornih oblika izražavanja nisu statistički značajne. Do ovakvih rezultata dovodi činjenica da je među učenicima oštećenog sluha u svakodnevnoj komunikaciji dominantna upotreba znakovnog jezika. Oni svoj jezik sa uzrastom usavršavaju, tako da on postaje precizno i nezamenljivo sredstvo u razmeni misli, osećanja, potreba i iskustava.

LITERATURA

1. Dimić, D. N., Isaković, Lj., Kovačević, T. (2002): Leksičko – stilski deficiti kod gluve i nagluve dece osnovnoškolskog uzrasta, *Beogradska defektološka škola*, 3, 24-35
2. Dimić, D. N. (1996): *Specifičnosti u pisanju slušno oštećene dece*, Defektološki fakultet, Beograd
3. Dimić, D. N. (2001): Specifičnosti relativnog aktivnog (govornog) i relativnog pasivnog (gestovnog) rečnika gluve i nagluve dece, *Beogradska defektološka škola*, 1, 12 - 19
4. Dimić, D. N. (2003): *Govorno – jezički deficiti kod gluve i nagluve dece*, Društvo defektologa Srbije i Crne Gore, Beograd
5. Dimić, D. N. (2004): *Problemi u jezičkom izrazu kod gluve i nagluve dece*, Društvo defektologa Srbije i Crne Gore, Beograd
6. Dimić, D. N., Isaković, Lj. (2005): Ilustracija u nastavi srpskog jezika u školama za gluvu i nagluvu decu, *Beogradska defektološka škola*, 1, 37 – 43
7. Dimić, D. N., Kovačević, T. (2004): Znakovni, govorni i pisani rečnik kod dece oštećenog sluha, *Beogradska defektološka škola*, 2 - 3, 69 - 77

8. Hoffmeister, R. (2000): A piece of the puzzle: ASL and reading comprehension in deaf children. U C. Chamberlain, J. P. Morford, & R. I. Mayberry (ur.) *Language acquisition by eye*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.143-164.
9. Hoiting, N.& D.I. Slobin (2002): What a deaf child needs to see: Advantages of a natural sign language over a sign system. U R. Schulmeister & H. Reinitzer (ur.) *Progress in sign language research: In honor of Siegmund Prillwitz*. Hamburg: Signum. 267-277.
10. Kristal, D. (1996): *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit
11. Kristal, D. (1998): *Enciklopedijski rečnik moderne linguistike*, Nolit, Beograd
12. Most, T. (2002) The use of repair strategies by children with and without hearing impairment. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 33,112-123.
13. Most, T. (2003): The use of repair strategies: bilingual deaf children using sign language and spoken language, *American Annals of the deaf*, Washington, Vol. 148, Iss 4; pg. 308-315
14. Nikolić, M. (1992): *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
15. Padden, C. & C. Ramsey (2000): American Sign Language and reading ability in deaf children. U C. Chamberlain, J. P. Morford, & R. I. Mayberry (ur.) *Language acquisition by eye*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.165-189.
16. Savić, Lj. (2002): *Neverbalna komunikacija gluvih i njena interpretacija*, Centralni odbor Saveza gluvih i nagluvih Jugoslavije, Beograd
17. Strong, M. & P. M. Prinz (1997): A study of the relationship between American Sign Language and English literacy. *Journal of Deaf Studies and deaf Education*. 2, 37-46.
18. Stuckless, R. & J. Birch (1966): The influence of early manual communication on the linguistic development of deaf children. *American Annals of the Deaf*. 106, 436-480.
19. Vujasinović, Z., Isaković, Lj. (2007): Bilingvalni pristup u razvoju jezika kod dece oštećenog sluha predškolskog uzrasta, *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, I naučni skup Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 493 - 507
20. Wilbur, R. B. & Petersen, L. (1998): Modality interactions of speech and signing in simultaneous communication. *Journal of Speech, Language, & Hearing Research*. 41, 200-212
21. Vujasinović, Z., Dimić, N., Isaković, LJ. (2007): Vocabulary development in hearing impaired children, 7 th International Scientific Conference, Research in Education and Rehabilitation Sciences, *Blue abstracts book*, Zagreb, Croatia, 14. – 16.06.2007,136

SPECIFICS OF ASKING AND RESPONDING TO QUESTIONS WITH DEAF AND HARD OF HEARING CHILDREN IN SPOKEN, WRITTEN AND SIGN LANGUAGE EXPRESSION

Communication is a dynamic process in which information is communicated through symbols. With hearing-impaired children, it is made significantly more difficult. The limitation in gaining experience through verbal messages has led to deaf children developing other forms of communication. Dominant verbal – spoken and written communication is being largely substituted with nonverbal communication.

Asking questions as well as responding to them are unavoidable in everyday communication of these children. Active communication through the use of spoken, written and sign language is the essential prerequisite for successful socialization of deaf and hard of hearing children.

The aim of the research was to examine the level of success in responding to questions as well as asking questions to set responses with hearing-impaired students in the context of spoken and written form of expression and sign language expression.

One segment from the Language Corpus for the assessment of lexical and stylistic specific qualities (Dimić, Isaković, 2004) was applied in the research. The part of the corpus that was used required the students to respond to asked questions as well as to ask correct questions corresponding to the responses which had been set in advance in the context of these three forms of expression.

The research was carried out on the sample of 40 deaf and hard of hearing students of both sexes between the ages of fifth and eighth grade students (ten students from each grade).

Deaf and hard of hearing children produce the best results within expression through the use of signs followed by spoken expression, while the lowest achievement is observed in the context of written expression. In the context of all three forms of expression, better results are produced in responding to questions. In addition, it can be observed that the age of students correlates only with the results produced within sign language, specifically when asking questions.

Key words: deaf and hard of hearing children, spoken, written and sign language; questions and answers